

Мисечко Леся Петрівна,
магістрантка історичного факультету
Житомирського Державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: *д. і. н., проф, І. І. Ярмошик*)

Судова система і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського у дослідженнях М.В. Довнара-Запольського

У XIV ст. значна частина українських земель, що були роздроблені на окремі князівства й ослаблені ординською навалою, потрапили під владу Великого Князівства Литовського. У другій половині XIV ст. під владою Литви опинилась вся Білорусь, частина земель Росії та значна частина території України – майже вся Волинь, Чернігово-Сіверщина, Київщина, Переяславщина, Поділля. Велике князівство Литовське стало однією з найбільших держав Європи.

Судова система Великого князівства Литовського спочатку була аналогічна періоду Київської Русі, але наприкінці XV ст. окреслились дещо інші особливості судової системи.

Найвищою судовою інстанцією вважався великокнязівський суд, який мав необмежену компетенцію. Справи у звинуваченні князів, бояр, урядовців, справи про позбавлення феодалів честі, обвинувачення в антидержавних злочинах, а також скарги на рішення нижчестоящих судів князь розглядав одноособово і сам виносив рішення. Пізніше важливі справи почали розглядатися князем спільно з панами – радою. Через велику кількість справ князь доручав службовцям із найближчого оточення чинити суд, але ці суди – маршалкові, асесорські, мали тимчасовий характер. Існувала ланка територіальних судів, де судочинство здійснювали намісники, старости, воєводи. Діяли також церковні суди і суди феодалів – над залежним населенням.

Привілеєм 1457 р. феодальні (доменіальні) суди були офіційно узаконені, а Судебник Казимира 1468 р. врегулював їх компетенцію. Від часів Київської Русі на великокнязівських землях існували «копні» або громадські, колишні «вервні» суди. Населення певної території у такий спосіб об'єднувалось для вирішення цивільно-правових спорів і самозахисту від злочинних елементів. У Литовсько-Руській державі шляхта дуже швидко звільнилася з-під юрисдикції цього суду, і він перетворився на власне селянський суд. Існувало три види копних судів: малі – копи сусідів; великі – копи громади і згромажені – із жителів кількох сіл, а то й містечок. Право належати до членів копи мали лише глави сімей. Кількісний склад суду не був чітко визначений і становив, як правило, 10-20 осіб. Засідання копного суду відбувалися в присутності священника (під час складання учасниками присяги) та представника державної адміністрації – возного. Копні суди розглядали цивільно-правові, сімейні справи, а також справи про кримінальні, переважно майнові, злочини. Судили, керуючись звичаями, а в разі потреби могли спиратися на закон. Характерно, що копні суди самостійно розшукували обвинуваченого, виносили судові рішення, які були остаточними й виконувалися негайно. Найбільший розвиток копних судів припадає на першу половину XVI ст. Після Люблінської унії 1569 р. та юридичного закріпачення селянства Третім Литовським статутом 1588 р. копні суди поступово було замінено доменіальними судами феодалів [4, с. 61].

Під тиском шляхти в 1564-1566 рр. проводиться судова реформа. Скасовуються регіональні суди воєвод, старост і їхніх намісників. Держава розділяється на п'ятдесят судових повітів, і у кожному повітовому центрі створюються три типи судів – земський, гродський і підкоморський. Державні суди утворюють виражену дволанкову систему: судами першої інстанції є повітові суди, апеляційною інстанцією і судом у державних злочинах є суд глави держави [5, с. 182].

Великий внесок у дослідження судоустрою Великого Князівства Литовського зробив М. В. Довнар-Запольський. Наукові інтереси Довнар-Запольського були пов'язані з дослідженням проблем історії Великого князівства Литовського, зокрема питання землеволодіння, становище населення та судової системи Великого князівства Литовського [1, с. 145].

М. В. Довнар-Запольський у своїх працях розглядає питання організації селянства у Великому Князівстві Литовському, зокрема і на українських землях та особливості проведення селянської реформи. Тематика його робіт частково стосувалась і судової системи Великого Князівства Литовського на українських землях. Зокрема, у праці «Украинские староства в первой половине XVI в.» зачіпає питання прийняття грамот, що частково стосувались і судової системи та наслідків проведення різних сеймів [3].

Відомості про судоустрій українських земель у складі Великого князівства Литовського ми черпаємо із дослідження М. В. Довнар-Запольського «Акты Литовско-русского государства» [2]. Це збірник документів з соціально-економічного життя Великого князівства Литовського, виданий 1897 – 1899 у 2-х томах. У ньому зібрано офіційні акти Литовської метрики щодо торгівлі, ремісництва, митних зборів, грамоти на дарування землі і надання містам магдебурзького права, книги записів доходів і видатків князівства тощо. Це видання дуже цінне джерело з історії України та Білорусі у складі Великого князівства Литовського [6].

Зокрема, у 1564 р. на Бельському сеймі була створена нова система державних судів:

- Гродські (або замкові), де розглядалися кримінальні справи усіх вільних станів (шляхтичів, міщан, селян). Судочинство здійснював одноособово намісник, староста чи воєвода. За дотриманням формальної сторони судової процедури стежив замковий суддя, судові книги вів судовий писар. Апеляційною інстанцією для цих судів був суд Великого князя.

- Земські шляхетські суди (або шляхетські трибунали) обиралися шляхтою в кожному повіті. До їх складу входили судді, підсудки та писарі. Вони судили шляхтичів у всіх справах, крім значних кримінальних (убивство, розбій, підпал, згвалтування тощо); засідання відбувалися тричі на рік і тривали два тижні. Апелювати на їх рішення можна було до суду Великого князя.

- Підкоморські суди, які розглядали земельні справи. Судочинство здійснював підкоморій, котрий призначався Великим князем. Заступником його був коморник. Підкоморські суди відповідно до Другого Литовського статуту 1566 р. створювалися в кожному повіті [4, с. 62].

У 60-ті рр. XVI ст. на українських землях Великого князівства Литовського внаслідок еволюції оформлюється система державних і недержавних судів. Державні суди базуються на територіальних засадах і мають окреслену компетенцію: суди у цивільних, у кримінальних, у земельних справах. Недержавні

суди побудовані на станових засадах і розглядають всі справи певної верстви або групи населення [5, с. 183].

Таким чином, М. В. Довнар-Запольський у своїх дослідженнях, розглядаючи особливості становища селянства Великого князівства Литовського, проведення різного роду литовських сеймів та з'їздів досліджує і питання судоустрою на українських землях. З його досліджень можна побачити еволюцію судоустрою на українських землях – від існування судів, які започатковані були ще в період Київської Русі до проведення судової реформи та створення централізованої судової системи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Герасименко Н. О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського (1864 – 1934) / Н. О. Герасименко// Український історичний журнал. – 2003. – №6. – С. 143 – 152
2. Довнар-Запольський М. В. Акты Литовско-русского государства у 2-х томах / М. В. Довнар-Запольський. – М.: Товарищество Типографии А. И. Мамонтова, 1897. – 570 с.
3. Довнар-Запольський М. В. Украинские староства в первой половине XVI в. / М. В. Довнар-Запольський. – К.: Типография университет святого Владимира, 1908 – 118 с.
4. Іванов В. Історія держави і права України / В. М. Іванов. – К.: МАУП, 2002. – Ч.1. – 263с.
5. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.
6. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6т./ Рекдол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/19980614/legal/>